

GİRİŞ

Bu çalışma, Robert J. Holton'ın* "**Kentler Kapitalizm ve Uygarlık**" adlı eserinin inceleme ve değerlendirmesi olup, eser genel hatlarıyla özetlenmiştir. Çalışmada, eser hakkında yapılan incelemelerin kaynakları dipnotlarda belirtilmiş olup, genel bir değerlendirmeye son kısımda yer verilmiştir.

R. J. Holton bu eserinde, batı uygarlığı ve kentsel gelişim süreçlerini tarihsel açıdan inceleyen düşüncelere yer vermiştir. Genel olarak yazar, kentlerin ve kentlerdeki toplumsal sınıfların, uygarlığın ilerlemesindeki başlıca ögeyi ve batı kapitalizminin asıl itici gücünü oluşturduğu yolundaki görüşe karşı çıkmaktadır.

* Güney Avustralya'nın Flinders Üniversitesi'nde Sosyoloji dersleri okutan bir bilim adamıdır.
* Kitabın orijinal adı Cities, Capitalism And Civilization; Yayın Tarihi 1986.

1. BÖLÜM: BATI KÜLTÜRÜNDE KENT (s. 11-32)

Tarih boyunca uygarlıklar merkez yerleşimleri çevrelerinden ayırmak için çeşitli kavramlar kullanmışlardır. Böylece kent ve kır kavramları kendilerine atfedilen özellikler nedeniyle farklı şekillerde açıklanmıştır. Kimilerine göre kentler gelişmenin, aydınlanmanın, uygarlığın bir taşıyıcısı olarak değerlendirilmiş, kimilerine göre de düzensizliğin, toplumsal hastalıkların ve ahlaki çöküntülerin baş gösterdiği alanlar olarak tanımlanmıştır. Sentez düzeyindeki bir üçüncü yaklaşım ise kentlerin hem olumlu hem de olumsuz yanlarına değinmiştir. Bu yaklaşıma göre kentler, her alanda ilerlemenin görüldüğü mekanlar olduğu kadar düzensizliği de içinde barındıran; insanları özgürleştiren ve aynı zamanda bir çok toplumsal sorunlara da ev sahipliği yapan yerlerdir.

Kent ve kır, kentsel ve kırsal sözcükleri batı dillerine Eski Yunan ve Roma'dan miras bırakılmıştır. İngilizce'deki "kent" terimi (Fransızca'da cite, İtalyanca'da citta, İspanyolca'da ciudad), Latince'deki "yurttaşlık" (civitas) ve hemşerilik gibi kavramlardan türemiştir. Eski Yunan'da kent yönetimi kamusal yurttaşlık haklarına dayanmaktaydı ve kent (polis) yönetimine katılabilmek için özgür, erkek ve taşınmaz mal sahibi olmak gerekiyordu.

Fakat başlangıçta Eski Yunanlılar ve Romalılar kentte özgür ve taşınmaz mal sahibi olmayı, yurttaşlığın bir koşulu olarak görmemişlerdir. Örneğin Aristo kenti, "insanların daha iyi bir hayat yaşamak için toplandıkları yerler" olarak tanımlamış¹, "kent ile artbölgesini, kentle kırsal alanı bir birim olarak" görmüş; mekansal ve toplumsal yönlerden farklı birimler olarak değerlendirmemiştir. Kent dışında yaşayan çiftçiler bile, kentin (polis) ayrılmaz bir parçası sayılmış, kentin hukuku tıpkı kentin dini gibi bütün insanlar için ortak bir konumda olmuştur.² Böylece köylerdeki yaşantı ekonomik gelişmeye bağlı olarak iyileşmiş, toprak sahipleri ve tüccarlar zenginleşerek ülkenin kontrolünü ele geçirmişlerdir.³ Sonuçta da yerleşimler emniyeti temin amacıyla duvar ile çevrelenmiş ve kale (akropolis) haline gelmiştir.

Zamanla yurttaşlık (citizenship), "urb" denilen, kent ya da kasabanın kamusal yaşamı ile özdeşleşmeye başlamıştır. Çoğu yerleşim yerlerinde kentlilik (urbanity) ve kırsal yaşam arasında önemli çelişkiler görülmeye başlamıştır. Kentlerde oturanların güzel konuşma, siyasete katılma ve zevklilik gibi özelliklerine karşılık, kırsal alanlarda oturanların geriliği ve bilgisizliği göze çarpan ilk çelişki olmuştur.

Demokrasi, özgür insanın siyasal katılımı gibi yurttaşlıkla ilgili unsurlar kentin gelişimine ışık tutmuştur. Örneğin Atina'da iki önemli siyasal kurum vardı:⁴ Beşyüzler Meclisi, otuz yaşını bitirmiş olan ve halkın bir yıl için kur'a ile seçtiği yurttaşlardan kurulu idi ve yürütme organı niteliğinde idi. Eglezya (Halk Meclisi) ise, yirmi yaşını doldurmuş olan tüm yurttaşlardan oluşuyordu. Halk Meclisi, sitenin Agora denilen alanında yılın her otuz beş, otuz altı gününde bir kez toplanır; savaş ilanı, barış akdi, iç ve dış politikanın belirlenmesi ve özellikle kanunların yapılması gibi temel egemenlik haklarını kullanırdı. Bu kavramlar köleliğin var olduğu kent devletleri ve imparatorluklardan sonra, evrensel anlam kazanarak günümüze kadar gelmiştir.

¹ Zerrin Toprak (2001); **Kent Yönetimi ve Politikası**, İzmir, s. 7.

² Henri Pirenne (1994); **Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, Çev. Şadan Karadeniz, İstanbul, s. 51.

³ Zerrin Toprak (2001); a.g.e., s. 2.

⁴ Server Tanilli (2003); **Uygarlık Tarihi**, İstanbul, s. 34.

Kent devletinin toprak sahibi yurttaşlarına dayanan siyasal yapısı, kentliler ve köylüler arasında belirgin bir ayırım yapılmasını önlemiştir. Kent devleti salt kentsel mülkiyete dayanan bir yapılanma değildi, elinde toprak bulunduran kimselerin örgütüydü. Örneğin villalar, Roma'da kent asilzadelerinin hem ekonomik temeli hem de kırsal karargahı olarak gelişmiştir. Villaların kentsel ve kırsal olarak ayrılması, kent ile köy arasındaki çağdaş mekansal ayrımlara ya da gelişmiş kentsel ve azgelişmiş kırsal ekonomiler arasında işlevsel ayrımlara işaret etmemektedir.

Eski Yunan'da kentli örgütleri faal çiftçilerden oluştuğu halde, zamanla özgür yurttaşlık emek gücünden ayrı olarak algılanmaya başlamıştır. Yurttaşlık ve siyasal özgürlük gibi kavramlar ancak daha sonraları ticaret ve sanayi gibi kentsel etkinliklerle kaynaşacaktır.

Eski Yunan ve Roma'daki her kentsel özelliğin de çağdaş dünyadaki kentlilik kavramlarını doğurduğunu söylemek bir yanılgı olacaktır. Çağdaş dünyanın toplumsal ve siyasal felsefesinin “kentli” özelliğini belirleyen iki etmen daha vardır. Bunlardan ilki kenti dışarıdan gelecek yıkıcı ve ahlak dışı etkilere karşı bir sığınak, bir liman olarak gören anlayışla ilgilidir. Bu anlayışın temelini St. Augustine'in ünlü The City of God adlı incelemesi oluşturur. St. Augustine Roma'nın Got'lar tarafından yağmalanmasından sonra, dünyevi kentin ahlak dışı ve bozulmuş karakterinin karşısına Tanrı Kenti'ni koymuştur. Günahkar ve ahlak dışı eylemlerden arınmış kentler yalnızca öteki dünyaya ait düşünceler değildir. (Bu düşünceler, batı Hıristiyanlığına ve batı felsefesine, kentler arasındaki bağlılık, insanların dünyevi çatışmalardan kurtulup yeni bir düzenin kurulmasına katılma düşüncesini kazandırmıştır.) Yirminci yüzyıldaki kent planlamalarının çoğu batı düşüncesindeki bu ütopyacı ve geniş ufuklu ögenin laikleşmiş bir biçimi olarak yorumlanabilir.

Batı dünyasının toplumsal ve siyasal felsefesinin kentli özelliğini belirleyen ikinci tarihsel etmen de Kuzey Avrupa'nın Alman asıllı dünyasından kaynaklanmıştır. Bu noktada, “kent havası insanı özgür kılar” (Stadtluft macht frei) atasözü, ortaçağ sonu ve yeniçağ başı Avrupa kentleri ile baskıdan kurtulma ve özgürleşme arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır. Çağdaş terminolojiye katkıları bakımından Germen dillerinin önemi büyüktür. Örneğin bazı önemli kavramlar, eski Almanya'dan, Saksonya'dan ve İskandinavya'dan kaynaklanan ve kale ya da oturma alanı anlamına gelen “burgh” ya da “borough” sözcükleridir. Kentler (burgher), burjuva (bourgeois) ve burjuvazi (bourgeoisie) gibi kapitalist sürecin kentsel unsurları hep bu kökten kaynaklanır. Yine kent (town) sözcüğü de, duvarla çevrili yer anlamına gelen Almanca bir kökene sahiptir.

11. ve 12. yüzyıllarda taşınmaz mal sahibi olanların oluşturduğu kentsel komünlerin gelişmesi, özgür Yunan – Roma yurttaşlık kavramlarına, kentin bir sığınma yeri olduğuna ilişkin Hıristiyanlığa özgü kavramlara ve kentin bir kale olduğu yolundaki Alman düşüncelerine dayanmıştır. 14. ve 15. yüzyıllarda da insanlarda kentlilik bilincinin oluşmasında, kent surlarının içinde kalan Rönesans İtalya'sı, kent planları, Fransa'nın kentlerinin resmedilmesi önemli katkıda bulunmuştur.

Avrupa'da 19. yüzyılda sanayi kapitalizmine geçilmesi sonucu, kentler ve burjuvazi, ekonomik ilerlemenin, siyasal erdem ve şiddetten kaçışın simgesi haline gelmiştir. Fakat kırdan gelen insanlar, kentlerin etrafında uygun olmayan sağlık koşulları içinde yaşamaya başlamışlar ve kentleşme “pislik” ve “çirkinlik” kavramlarıyla birlikte anılır hale gelmiştir.⁵ Yazarın belirttiğine göre, insan toplumlarının biçimlenmesi, kent kavramının gelişmesi böyle

⁵ Zerrin Toprak (2001); a.g.e., s. 3.

bir ekonomik yaşam duygusunun varlığına bağlıdır. Kapitalizm ve kentleşme süreci tamamen eski dönemlerin (Eski Yunan – Roma - Hıristiyan Batı) bir uzantısı olarak nitelendirilemez. Aksine bu süreç 19. yüzyılda insanlığın toplumsal amaçlarla doğal çevreyi sömürmesini sağlayan teknolojik ve örgütsel gelişmelerin bir sonucudur.

İnsanların üretme yeteneklerinde meydana gelen değişmelerle insan emeği ile toplum arasında bir bağ kurulmuştur. 18. yüzyılda toplum ile kent arasındaki bağ sıkılaştırken, kırsal alanlar doğa alemi ile birlikte anılmaya başlamıştır. Genel olarak 19. yüzyılla birlikte de kentsel ile ilerici kavramı, kırsal ile geri kalmış kavramları bugünkü anlamını kazanmaya başlamıştır. Bu kavram kullanımlarının temelinde de tarihsel süreç içerisinde kent ve kırsal ekonomik anlamdaki gelişimi yatmaktadır. Kentlerin kırsal alanlara olan üstünlüğünü pekiştiren iki etmen söz konusudur. Birincisi, geleneksel toprak sahibi sınıfların siyasal erkleri ve toplumsal statüleri üzerindeki kentsel liberal ve sosyalist hareketlerin etkileridir. Buradaki amaç yönetimi; erkin keyfi, otokratik davranışlarından kurtarmak, hukukun üstünlüğü ve evrensel yurttaşlık haklarına dayalı bir şekilde gerçekleştirmektir. İkinci etmen olarak da kentsel grupların pek çoğunun ekonomik kurumların ve toprak sahiplerinin ekonomik gücünü etkilemiş olmasını sayabiliriz. Yoksulluk, hastalık, çevre kirliliği ve suç gibi toplumsal sorunların kentlerde artış göstermesine rağmen, 19. yüzyılda liberal ve sosyalist akımlar bu sorunları bilmekle beraber, ilerlemeyi kentlerin kırsal alanlar üzerindeki ekonomik ve siyasal zaferinde görmüşlerdir. Kentler, batının kapitalist gelişimi için büyük önem taşımaktadır ve kentlerde baş gösteren sorunlar, kentlerin kendilerinden değil kapitalist kentleşmenin sonuçlarından kaynaklanmaktadır. 20. yüzyıla gelindiğinde de birçok ekonomik ve siyasal gelişmeyle birlikte “kent karşıtı” görüşler çoğalmış ve çağdaş batı politikalarına eleştiri olarak sunulmuştur. Örneğin; “sırtüstü dönmüş ve yardıma muhtaç durumdaki kırsal yutan, her şeyi silip süpüren kent imgesinin bir efsaneden başka bir şey olmadığı” düşünülmekte⁶ ve kentleşme olgusunun yalnızca kırsal değil kenti de silip süpürdüğü belirtilmektedir. Yazara göre toplumsal ve siyasal eylemler artık ulusal ve uluslararası bir nitelik taşıdığı için “kentin havası insanı özgür kılar” iddiasını yinlemek uygun görülmez. Şüphesiz ki günümüze doğru gelindikçe uluslararası politikalar önem kazanmış ve sorunlara global bir çözüm çerçevesinde bakılır hale gelmiştir. Fakat, burada kent hayatının hizmetler ve fırsatlar açısından yurttaşlara özgür bir ortam aynı zamanda da (kurum ve kurallardan oluşan) hukuki bir alan sağladığını gözardı etmemek gerekir.

Özellikle teknolojik ve ekonomik alandaki gelişmelerle artık kentlerin algılanmasında kentsel – kırsal ayrımı belirsizleşmiş, kentlere ve kırsal alanlara ilerici ve tutucu akımları temsil ediyorlarmış gibi kesin olarak bakmak zorlaşmıştır.

Kentin daha dar bir tanımının yapılması için gerçekleşen girişimler sonunda üç önemli yanıt ortaya çıkmıştır. Birinci tanım, halk ne zaman var olduğunu duyumsarsa kentin o zaman var olduğunu ileri süren öznel yaklaşımdır (Jones, 1966; Beaujeu-Garnier ve Chabod, 1967). İkinci yaklaşım da belirli kent tiplerinin varlığını kabul edip, genel ve kapsayıcı bir kentlilik kuramının aranmasından vazgeçen yaklaşımdır. Üçüncü yaklaşım da kentsel ve kırsal ayrımını çağdaş dünyadan ziyade, Batı Avrupa'nın kapitalist sürecinin bir parçası olarak görmektedir.

⁶ Murray Bookchin (1999); **Kentsiz Kentleşme Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü**, Çev. Burak Özyalçın, İstanbul, s. 31.

2. BÖLÜM: TOPLUM KURAMINDA KENT: KİMİ SORUNLAR

(s. 33-48)

19. ve 20. yüzyıl düşünürlerince kentin mantıksal tanımı yapılamamış ve kent kavramı belirsizliğini korumuştur. Marx, Weber ve Durkheim, kenti bağlı olduğu toplumsal ilişki kalıplarından ayrı görmediklerini vurgulamışlardır. Bu toplumsal ilişkiler bakımından kentlerde özel mülkiyet ilişkisini Marx, meşru egemenlik yapısını Weber, işbölümünü de Durkheim incelemiştir.

Marx kenti, işbölümü ve özel mülkiyetin oluşturduğu üretim biçimlerine göre bütün toplumlarda farklılık gösteren özerk bir yapı olarak tanımlamıştır. The German Ideology (Alman İdeolojisi) adlı eserde Marx ve Engels; kent ile köy ayrımının zihni ve maddi emek ayrımı ile paralel olduğunu belirtmişlerdir. Kentlerin; nüfusun, üretim araçlarının, sermayenin, zevklerin, gereksinmelerin toplandığı bir yer olmasına karşılık köyler; aksine yalnızlığı ve ayrılığı temsil eder. Yine Marx'a göre eski klasik tarih, tarıma ve toprak sahipliğine dayanan tarihtir. Asya tarihi, kentle köyün ayrılmaz bir bütün oluşturduğu bir tarihtir. Ortaçağa gelindiğinde ise, daha sonraki sürecin kent – kır çekişmesi halinde devam edeceği, temelini köyün oluşturduğu bir yapılanma söz konusudur. Çağdaş tarih ise, kentlerin köyleşmesi değil, köylerin kentleşmesi şeklinde açıklanabilir. Marx'a göre genel anlamda kent, toplumsal ilişki sistemlerinin veya toplumsal ilişkilerin gerekli özelliklerinin odaklaştığı ve yoğunlaştığı bir toplumsal şekildir.

Max Weber ise kent konusundaki görüşlerini Karl Marx'tan çok daha ayrıntılı, tarihsel ve karşılaştırmalı bir şekilde açıklamıştır. Weber "Ekonomi ve Toplum" adlı eserinde genel bir kent tanımlamasına gitmiştir. Weber kentlerin zaman ve mekan bakımından heterojenlikleri üzerinde durmuş, kentlerin bir pazar merkezi olarak ekonomik işlevlerine, bir kale ve yönetim merkezi olarak da siyasal – yönetsel işlevine değinmiştir. Üretim ve ticaret kentlerine aynı zamanda da tüketim ve rant kentlerine atıfta bulunmuş, garnizon ve yönetim kentlerinden de bahsetmiştir. Tüm bu özelliklerin tek bir kentte toplanması mümkündür fakat, Weber kentleri genel bir özelliği vurgulayarak değil heterojen yapılarını göz önüne alarak incelemiştir. Weber kentsel ve feodal kavramlarının arasındaki ilişkileri daha çok meşru egemenlik kavramı üzerine oturtmuştur.

Marx ve Weber gibi Durkheim da kentleri toplumsal değişimin nedeni olarak görmüş, "ilerlemenin rakipsiz evleri" olarak nitelediği büyük kentleri, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişin temeli olarak değerlendirmiştir. Homojen, geleneksel toplumsal dayanışma şekillerinden, kentleşme süreci ile birlikte bireyselleşmenin ön planda olduğu, heterojen ve işbölümüne dayanan bir sürece girilmiştir.

Weber, Marx ve Durkheim'ın kent kavramı hakkındaki tartışmaları, 20. yüzyılda gelişme toplumbilimcilerinin kentselliği ve kentleşmeyi toplumsal değişimde özerk nedensellik etmenleri olarak ele alma girişimleriyle birleştirilmiştir. Kent kavramı, 1945'lerden sonra gerek evrensel genel özelliklere sahip özerk bir güç olarak gerekse de toplumsal değişimi harekete geçiren bir güç olarak ele alınıp incelenmiştir.

Kentlerle ilgili genel kuram oluşturma çabalarının bir diğeri de "merkezi yerler kuramı"dır (Christaller, 1933). Bu kurama göre kentler, merkezileşmiş yerleşim birimlerinin en üstünde yer almakta ve ekonomi gibi özel işlevler üstlenmektedirler. Bu kuram piyasanın değiş tokuş varsayımlarına dayandığından eleştirilmiştir.

1950'li ve 1960'lı yıllarda aynı kentsel ve kırsal kavramlarında olduğu gibi toplumsal örgütlenme, ekonomik işlevler ya da kültürel değerler arasında bir bağ olduğunu savunan düşünceler eleştiriye uğramıştır. Fakat bu eleştiriler de, kent ve köy ikilemelerinin, değişik çevrelerde kentsel ve kırsal olarak varolabileceğini görmezden gelmiş ve kentsel yapıların bir parçası olan toplumsal düzenlemelere gerekli önemi vermemiştir. Köy – kent ayrılıklarının eleştirisine karşı daha savunulabilir bir tepki, kentsel – kırsal kavramlarını, karmaşık bir sürekliliğin iki kutbu olarak düşünmektir. Fakat bu görüşe de eleştiriler yöneltilmektedir. Pahl (1946) kentsel ve kırsal nitelikteki yerleşim durumlarının; toplumsal örgütlenme, ekonomik işlevler ya da kültürel değişikliklerden oluşan sürekli bir değişime bağlanabilmesi için gereken görgül verilerin çok sınırlı sayıda olduğunu belirtmiştir. Bir diğer deyişle, bu görüşte de evrensel bir yapı ya da yaşam biçimi yoktur. Ortak toplumsal yaşam kalıplarını kentlerdeki mekan biçimlerinin yarattığına ilişkin görüşlerin ortadan kalkması ile bu görüş arasında bir paralellik vardır. Gans'a (1968) göre ortak mekansal ilişkilerle belli toplumsal sonuçlar arasında bir bağ kurmayı sağlayacak kanıt çok azdır bu anlamda evrensel bir toplumsal çevrebilim yoktur.

Genel olarak kent kavramı üzerinde tanımlamaya varılamamasının nedeni kentsellik söyleminde açıklanamayan kimi mantık hataları değil, kentsel biçimler olarak bilinen yapıların heterojenliğinin giderek bilincine varılmasıdır. Örneğin Weber genel bir tanım arayışını bırakıp asıl kent olarak batı kentini değerlendirmiş, Braudel de bütün kentlerin ortak özelliğinin ne olduğu sorusunu bir yana bırakıp farklı kent biçimleri tipolojisi üzerinde çalışmıştır. Yazara göre burada önemli olan, kent ve köy kavramları arasında tarihsel bağlamda oluşan kullanım alışkanlıklarının yaratabileceği olumsuzluklardır. Kent kavramının gelişmiş, batılı, uygarlığın ve toplumsal değişimin bir simgesi olarak kullanılması ne kadar yanıltıcı ise; köy kavramının ortaçağı yansıtan, gelişmemiş, eski, gerici ve tutucu şeklinde anımsanması da o kadar yanıltıcıdır. Yazara göre kentler; kendilerini eleştiren evrensel niteliklere sahip olunamaması yönündeki düşüncelere bir dayanıklılık göstermektedir. Herşeyden önce kentler dikkati çeken bir görünüme sahiptirler. Giddens'a göre de, sınıflara bölünmüş bütün toplumlarda, genel bir kent kavramının yerleşmesinde, kentleri çevreleyen surlarla, fiziki açıdan etkileyici dinsel ve resmi binalar etkili olmuştur. Kentlerin ortak özelliğini yaratan bir diğer unsur da kent ve köy gibi terimlere yüklenen simgesel ve metafizik anlamlardır. Örneğin Raymond Williams (1975), kent ve köy dilinin; değişme ile süreklilik, gelecek ile geçmiş ve batı düşüncesindeki toplum ve doğa gibi kavramlar arasındaki temel ayrılığı simgelediğini belirtmiştir. Williams'a göre kentler, başkent, yönetim merkezi, dinsel merkez, pazar kenti, liman ve ticari mal deposu, askeri karargah, sanayinin yığıldığı yer olduğu halde; köyler, bir yaşam biçimi olarak, kabile, feodal beylik, küçük tarım işletmesi, kırsal komün, plantasyon ve devlet çiftliği biçiminde örgütlenmiş, çok değişik avcılık, hayvancılık, çiftçilik ve fabrika çiftçiliği gibi uğraşlarla ilgilidir. Williams aynı zamanda bütün kentleri geri kalmış kırsal alanlardan daha ilerici ve dinamik saymak için gerekli sağlam nedenlerin de bulunmadığını söylemektedir. Yazar bu noktada batı düşüncesindeki kent ve köy karşıtlığına değinmiş ve bu kavramların metafizik bir içeriğe sahip olduğunu kabul etmek yönünde bir düşüncenin olduğunu belirtmiştir.

Kent – kır farklılaşmasını ve özerk kentleri, Marksistler ve kimi Weberciler tarafından kavramlaştırılan feodal yapıdan kapitalist sisteme geçiş sürecine bağlayan görüşün üç türü bulunmaktadır. Birincisinde kent – köy ayrımı feodal yapının bir özelliği olarak görülmektedir ve bu ayrımın daha sonra kapitalizme geçişte belirleyici olduğu savunulmaktadır. İkinci görüş, geçiş sürecinin kendisini, geri kalmış alanlar ile gelişen kentler arasındaki zıtlık olarak görmektedir. Üçüncüsünde ise, kapitalist üretim biçimi (ilk evrelerinde), kentsel sını kapitalizm ile kapitalizm öncesi kırsal tarım arasındaki bir çatışma

bağlamında görülmüştür. Bu üç yaklaşımın her birinde de varolan tarihsel süreçler kapandıktan sonra, kent – kır ayrımının öneminin giderek azaldığı görüşü vardır.

Yazara göre tarihsel bir nesne olarak kent, toplumbilim söyleminde olduğu gibi, belli olguları kent olarak adlandırmanın gerektirdiği ortak özelliklerin mantıksal bir biçimde belirlenmesini zorunlu kılar. Bununla birlikte sadece batı kentini benzersiz olduğu varsayılan özellikleriyle ele almak, batı dışındaki dünyanın kent olmadığını varsaymayı gerektirir. Dolayısıyla kenti ve kıyı tanımlarken yaptığımız karşılaştırmalarda daha genel ilişkileri ele almalıyız.

3. BÖLÜM: KAPİTALİZME GEÇİŞTE KENT KURAMLARI (s. 49-83)

Eski Akdeniz dünyası ve batı Hıristiyanlığının, kentler ile uygarlık, gelişme ve özgürlük arasında bağlantı kuran kuramlara büyük bir etkisi olmuştur. Pirenne; Akdeniz kentlerinin, Doğu ve Batı arasında önemli bağlantı noktalarını oluşturduğunu ve Afrika, Mısır, İspanya ve Suriye'den gelen önemli ticari malların Avrupa'ya geçişleri için birer köprü noktalarını oluşturduğunu belirtmiştir.⁷ Yazar kapitalizme geçişte iki önemli süreçten bahsetmiştir. Bunlardan ilki, devlet sistemlerinden ayrı olan toplumsal yaşamın hem dinamik, hem de kendine yeterli bir özelliği olarak büyüyen bir ekonomik etkinliktir. İkincisi ise toprağın, insan varlığının maddesel temelini oluşturma fikrinin giderek önem kaybetmesidir. Bu tür gelişmeler sonucunda da ekonomik gelişmeler, ister kentlerde olsun ister devletlerde olsun toprağa dayanmayan toplumsal kurumlara bağlı olarak açıklanmıştır.

Adam Smith:

Kapitalizme geçiş dönemindeki kent açıklamalarının en önemli ve etkili olanı, Smith'in kentler, kentlerle köyler arasındaki farklılıklar ve bunların zenginliğin artışı ve ticaret toplumunun ortaya çıkışı ile ilişkisini anlatan açıklamalarıdır. Smith, *Wealth of Nations* (Ulusların Zenginliği) adlı yapıtının 3. kitabında (1976), tüccar ile toprak sahibi arasındaki kültürel farklılıklar, toprağın iyileştirilmesinin kentsel kökenleri ve Avrupa kentinin, çevresindeki kırsal alanlar karşısındaki özerkliği gibi konuları ele almıştır. Bunları incelerken Smith, Avrupa'daki toplumsal gelişmenin başka yerlerdeki toplumsal değişimlere karşı kendine özgü özellikleri olduğunu belirtmiştir. Burada İbn Haldun'un, yerleşimlerin uygarlaşma doğrultusunda kentleşme sürecini belirleyen en önemli etkeni gördüğü kentlerin endüstri merkezi olma fonksiyonuna çok önceden işaret ettiğine⁸ değinmek gerekir.

Tarım, imalat sanayii ve ticaret her zaman birbirlerine bağımlı olmuş ve ekonomik gelişmeye kendilerine özgü katkılar sağlamışlardır. Buna rağmen Smith, "kentlerdeki ticaretin" ülkenin gelişmesi için önemine ayrıca değinmiştir. Smith kırsal alanların geriliğine karşın, kentlerdeki bireysel güvenliğin ve (kırsala oranla) daha büyük özgürlüğün üzerinde durmuştur. Smith'in görüşleri burada üç noktada toplanmaktadır: Birincisi, toprak ağalarının egemenliği altındaki kırsal alanların, gerçekte özgürlüğün yadsındığı bir ortam oluşturduğudur. İkincisi, monarşik yetkenin güvenceye bağlandığı, feodal beylere ve senyörlere bağlı olmaktan kurtulmanın tüzel merkezi olan "kent" kavramıdır. Üçüncü nokta ise, tüzel kişilik olarak görülen kentlerin tüzel statüsünden çok, uzmanlaşmış ekonomik

⁷ Henri Pirenne (1994); a.g.e., s. 15.

⁸ Zerrin Toprak (2001); a.g.e., s. 7.

aktörler arasındaki işbölümü ile kentsel ortam arasındaki bağlılığın gelişmesine dayanmaktadır.

Smith ekonomik bireyciliğin başlangıcını kentsel ortama bağlamıştır. Toplumda aslında hissedilmeden bir işbölümü gerçekleşmiştir. Kar amacı güden tüccar sınıfı ile kırsal alanlardaki tüketime dönük rantıye dünya görüşü arasındaki zihniyet farkı bu şekilde açıklanabilir. Smith'e göre büyük toprak sahipleri gösteriş yapmak için hareket ederken, tüccar ve zanaatkarlar kendi çıkarlarını gözeterek hareket etmektedirler. Bu eğilimi Smith, "doğal özgürlük" sisteminin kültürel temeli olarak onaylamaktadır. Smith'e göre kentler, refahları dış alımla sağlanan hammaddelerin işlenmesine ve ticaretine dayandığı oranda, arkalarındaki kırsal yörelere bağımlı değildirlir. Bu nedenle kentler yıllar boyunca çevrelerindeki fakir kırsal yörelerle birlikte yaşayabilmişlerdir. Smith ticaret toplumuna doğru olan bu gidişi ortaçağ sonları ile yeniçağ başlarındaki Avrupa'ya dayandırır. Eski Yunan ve Roma'daki ekonomik engellerin nedenini, ticaret ve tarımın gelişmesine konan siyasal yasakların oluşturduğunu belirtmiştir.

Smith'in çözümlenmeleri daha çok ekonomi politikasına yönelik olup, siyaset felsefesinden uzak kalmıştır. Dolayısıyla kent, kent – kır farklılaşması ile Smith, siyasal ve kültürel özellikleriyle tanımlanan genel toplumsal birimlerden söz etmemektedir. Vurgulanmak istenen ekonomideki işbölümü ve ortaçağ sonlarındaki Avrupa'nın merkantil kentlerinden yeniçağ başlarındaki ekonomik özgürlük tanıyan kentlere geçişteki değişikliklerdir. Ekonomideki özgürlük kent hayatındaki özgürlüğü getirmiştir. Kentsel ve kırsal aktörlerin pazara katılımları arasında özde bir fark yoktur.

18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl Başı Siyasal Kuramı:

Fransız Devrimi ile birlikte birey bir burjuva olarak değil, siyasal düzenin temeli olarak görülmüştür. Kentsel nüfus giderek ulus devletler sistemine katılırken, siyasal özgürlük ve yurttaşlık kavramı toplumsal statü içeren anlamlarından uzaklaşmıştır. Yurttaş olmak için kentli olmak zorunluluğu ortadan kalkmış, köylerde yaşayanlar da yurttaş sayılabilmıştır.

18. yüzyılda bireylerin eşitliğine dayanan demokratik yönetim ile burjuva kavramları arasında Fransa'da bir ayırım söz konusu iken, Almanya'da böyle bir ayırma rastlanılmamaktadır. Fransa'da yurttaş (citoyen, citizen) ile burjuva arasında bir farklılık görülmektedir.

Bürgertum (kentli) ve Bürgerliche Gesellschaft (kentte yaşayan bireylerle ilgili) kavramları hem evrensel yurttaşlık anlamında hem de burjuva statüsü anlamında kullanılabilirdi. Bu yüzden kapitalizmin oluşumunda Avrupa kentlilerinin (Bürgertum) ya da kentte yaşayan nüfusun (Bürgerliche Gesellschaft) önemini vurgulayan çözümlenmelerde gerçekte neyin anlatılmak istendiği net bir şekilde ortaya konmamıştır.

Fransız Devrimi sonrasında bireysel yurttaşlık ve ulus-devlet kurumlarıyla bütünleşen evrensel iddialar, kentin ve kentsel toplumsal kurumların örgütsel ve bireysel niteliğini vurgulamıştır. Fransız devrimcilerini kentli ile köylü arasında ayırım yapmamaya yönelten faktör özgül bir burjuva kimliği değil, doğal haklar kuramına dayanan bir yurttaşlık anlayışıydı. Bu anlayış Hegel'in yaklaşımına da yakındı. Fakat Hegel kenti ve kıyı, devlete oranla yeterli ölçüde evrensel nitelikte görmemiştir. Hegel'e göre dinamik batı uygarlığı ile durağan Asya toplumları arasındaki çelişkiyi, kentsel özgünlükten çok, kırsal kentin bütünlüğünü sağlayan ussal batı devleti oluşturuyordu. Asya toplumlarındaki kast sistemi köylerin devletle (toplumun bütünüyle) olan ilişkilerini koparmıştır. Smith'ten farklı olarak

Hegel, toplumsal gelişmelerde işbölümünden çok, kamu politikalarının önemine ve kamu görevlilerine önem vermiş ve düşüncelerini daha çok çağdaş devletin kökenleri üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Marx:

Marx, çağdaş Avrupa ekonomisinin niteliğini sadece ticari değil, kapitalist olarak da yeniden kavramlaştırırken, ilk çalışmalarındaki kapitalist üretim biçimi kavramını Smith'inki gibi, değiş-tokuş ilişkileri ve işbölümü üzerine kurmuştur. Kentsel alanlarda düşünsel emek söz konusu iken, kırsal alanlar emek gücünü ve değiş tokuşa dayanmak zorunda olan taşınmaz malları çağırıştırır. Böylece Marx, kentlere ilerici bir nitelik vermiş, kentlerin kırsal alanlarda bulunmayan ekonomik, siyasal, kültürel birçok yeni işlevleri üstlendiğini belirtmiştir.

Marx da aynı Smith gibi uygarlığın kaynağı olarak Avrupa kentini görmektedir. Marx'da "kent ile köy arasındaki çelişkinin barbarlıktan uygarlığa, kabileden devlete, yerel birimden ulusa geçişle birlikte başlayan ve bütün tarihi dönemlerden geçerek günümüze kadar uzandığı" görüşü hakimdir. Marx'a göre kentsel süreklilik; toplumun ilerlemesinin ölçülebileceği toplumsal farklılaşma göstergeleri olarak, genel bir varsayım yapılmasını içermektedir. Kentsel kopukluk ise ortaçağ Avrupa kentlerinin kökenlerini ilgilendiren daha özgül bir tarih tezi ile ilgilidir.

Marx, kölelerin ya da kırsal emeğin kentlerde işçi adı altında çalıştırılabilmesi için onların toprakla bağlarını koparan "asli birikim" süreci üzerinde durmuştur. Marx'a göre kentsel ticaret sermayesi kapitalizme geçiş için yeterli değildir. Bu sürecin kırsal işgücü ile desteklenmesi gerekir.

Marx, kent-kır karşıtlığını daha çok, topluma dayanan üretim ilişkileriyle doğaya dayanan üretim ilişkileri arasındaki ayrımı belirtmek için kullanmıştır. O'na göre Avrupa kırsal alanları, toprakla organik bir ilişki içinde olan üreticilerin karakterize ettiği alanlardır. Marx'ın Hegel'den ayrıldığı nokta, devletin sivil toplumun üstünde bulunan evrenselliği (kentte yaşayan nüfusu) temsil etmekte olduğu görüşüdür. Marx'a göre sivil toplum alanı ne kadar genişlerse (toplumsal çelişkiler ne kadar artarsa) o kadar evrensel toplumsallaşmaya ulaşılabilir. Bunun sonucunda da kırsal alandaki üretim ve sınıf yapıları değişecek ve kentleşme olgusu başlayacaktır.

Marx'a göre kapitalizme geçiş güçleri (ticaret ve alışveriş), feodalizmi dışarıdan etkilemiştir. Feodalizmdeki iç sınıf savaşlarının niteliği, köleliğin ortadan kalkması ve emeğin feodal bağlarından kurtulması ile değişmiştir. Kapitalizme geçişte toprak daha çok bir sermaye olarak görülmüş ve ticarete yer açmak için köylüler de yerlerinden edilmiştir.

Marx'a göre çağdaş kapitalizm eski tüzel kişiliğe sahip kentlerin dışında başlamıştır. Kırsal mülkiyet ilişkileri değişmiş, kentsel sanayi lonca kurallarından kaçabilmek için kırsal alanlara yerleşmiş ve yakınçağ başlarında Avrupa'da pazarlar genişlemiştir. Marx genel olarak ticaretin ve kentlerin, kapitalizme geçişte yeterli bir güç olmadıklarını vurgulamıştır.

Yazarın analizine göre Marx, kentler ve kapitalizm hakkında değişken ve kararsız görüşlere sahiptir ve Smith'te olduğu gibi Marx'ta da pek çok şey spekülatiftir. Yazar 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa kentlerinin kökenlerini inceleyen birçok tarihçi, hukuk kuramcısı ve iktisat tarihçisinin olduğunu belirtmiştir. Bu incelemelerde de önemli olanın kentlerle çağdaş toplumun oluşumu arasındaki ilişki değil, kentlerin kökenleri

olduğunu vurgulamıştır. Yazar ayrıca iki farklı yorumu da belirtmiş, bir yanda eski ve ortaçağ kentsel kuramlarıyla Roma-Galiçya süreklilik kuramlarının; bir yanda da kentlerin özgür köy topluluklarından doğup yavaş yavaş geliştiğini varsayan Alman kuramlarının olduğunu vurgulamıştır.

Pirenne ve Weber:

Yazar, Pirenne ve Weber'in 19. yüzyıl liberal burjuva dünya görüşünün kentsel kozmopolit öğelerinin temsilcileri olduğunu belirtmiştir. İkisinin de liberal sanayi kapitalizmi ve kentsel idealler ile özdeşleştiğini vurgulamıştır. Pirenne'in Belçikalı sanayici bir aileden geldiğine ve Weber'in de burjuva sınıfının bir üyesi olduğunu belirttiğine yer vermiştir.

İkisinin de görüşlerinde benzerlikler söz konusudur. Örneğin; kapitalist toplumsal ilişkilerin genişlemesinde, ortaçağ sonları kentinin siyasal-tüzel özerkliği üzerinde durmuşlardır. Pirenne, kendisinden önceki Smith ve Marx gibi, tarım uygarlığının kölelik sisteminin tersine, ticari ve kentsel yaşamı özgürlük ile ilişkilendirmiştir. Pirenne'e göre bu özgürlük kendiliğinden değil, tüzel ve siyasal özerklik isteyen tüccarlarla geleneksel yöneticiler arasındaki uyuşmazlıklar sonucunda ortaya çıkmıştır. Pirenne, kentlerin özerk gelişimleri sonucu köylerdeki uyuşukluğun sona erdiğini, kölelik sisteminin zayıfladığını, boğaz tokluğuna dayanan eski kırsal ekonomilerin terkedildiğini ve kırsal ekonomilerin kente bağlandığını vurgulamıştır. Yazarın belirttiklerine ek olarak Pirenne, kentsel gelişmeye öncülük eden tüccar sınıfın, tarım kesiminin içinden doğduğuna inanmaz.⁹ Weber gibi Pirenne için de "kent havası insanı özgür kılar". Pirenne bu özerkliğin ayrıcalık ve statüye bağlı olduğunu ve çağdaş bireysel özgürlük kavramına eşit olmadığını belirtmiştir. O'na göre bireysel özgürlüklerin gelişmesi kapitalizmin ilerlemesini sağlayacaktır. Weber'e göre ise kentlerin özgürlüğünün kaynağı, kendi başına buyukluk, kendi hukuk kurallarını koyabilme, pazar hakları, özerk kent ekonomisi ve siyasal özerkliktir. Weber için kent, kendi başına bir varlık değil, geleneksel ve ussal-tüzel egemenlik arasındaki savaşın toplumsal ortamıdır.

Yazar, 19. yüzyıl tarihçilerinin ulusalcı ve kimi zaman ırkçı görüşlerine karşın, Weber ve Pirenne'in kentler hakkında genel uluslar ötesi bir gelişme gösterdiği kanısında olduklarını belirtmiştir. Pirenne için ortaçağ sonlarında gelişen ticaret, kentlerin yerel özerkliğinin tanınması sonucunu doğurmuştur. Weber ise bu konuda meşru egemenliğin değişen yapısını vurgulamıştır. Yazar, Weber ile Pirenne arasındaki farkın ise, yeni ve dinamik bir sistem olan kapitalizmi tanımlama konusunda olduğunu belirtmiştir. Pirenne için kapitalizm, bireysel ticaret, kredilerdeki artışlar, ticari kazanç ve spekülasyondan oluşur. Weber ise Pirenne'in liberal bireysel yaklaşımının aksine, kurumların ve devletin tekelci yapısına değinmiştir. Pirenne için kentsel özerklik, kapitalizmin gerçekleşmesi için gerekli kurumlardan biridir. Weber ise kentler ile çağdaş kapitalizm arasındaki ilişkiyi oldukça karmaşık görmektedir. Fakat özünde Weber de, ortaçağ sonları kentsel komünlerini çoğulcu ve salt batıya özgü kapitalizmin habercisi olarak görmüştür. Weber için çağdaş batı toplumunun temelinde, kentsel bireyciliğin aşağıdan geldiğine ilişkin Protestanlığın laikleşmesi kavramı olduğu kadar, rekabet halindeki ulus-devletlerin ve ulusal burjuvazinin ortaya çıkması da etkili olmuştur. Weber'e göre ortaçağ sonlarında kentler özgürlüğünden yoksundu. Ulusal devletlerin yönetimi altında savaş ve barışlara sahne oluyorlardı. Daha sonra sermayenin hareket kazanmasıyla ulus-devletler bir rekabet içerisine girdi ve sermaye ile yakınlaştılar. Bunun sonucunda da burjuvazi sınıfı doğdu. Yine Weber'e göre, kapitalizm kapalı ulus-

⁹ Henri Pirenne (1994); a.g.e., s. 86.

devletler sayesinde gelişti ve bu ulus-devletler yerini bir dünya imparatorluğuna bırakmadığı sürece kapitalizm de yaşamaya devam edecektir.

Yazara göre Weber ve Pirenne'in görüşleriyle birlikte gelişen kent toplumbilim karşılaştırmalarında "kent havasının insanı özgür kıldığı" görüşü vardır. Bu görüş bir yandan batının gelişme dinamiklerinin bir simgesi, bir yandan da kent merkezlerinin özel sermaye tarafından yeniden yapılanması ve banliyölerin giderek özelleştirilmesi fikrini gerçekleştirecek bir unsurdur. Ayrıca yazar, "kent havası insanı özgür kılar" anlayışının, kapitalist gelişmenin açıklanmasında aşırı ölçüde abartılmış tarihsel mitolojik bir anlayış olduğunu ileri sürmektedir.

4. BÖLÜM: KENT KURAMININ TARİHSEL ELEŞTİRİSİ (s. 85-151)

Avrupa'da kapitalizme geçişi açıklayan kent kuramlarına yönelik tartışmalar dört başlık altında toplanmıştır:

a-) *Avrupa kentleriyle feodal ya da kapitalizm öncesi toplumsal yapılar arasındaki ilişki:*

b-) *Kapitalizme geçişte kent ile köy arasındaki ilişki:* Bu konudaki tartışmalarda kent hayatının kırsal hayatı etkileme biçimi ele alınmaktadır. "Kır havası insanı özgür kılar, kent havası ise özgürlüklere karşıdır denilebilir mi?" gibi sorulara yanıt aranmaktadır.

c-) *Kentler ve ulus-devletin kuruluşu arasındaki ilişki:* Bu konudaki tartışmalarda da ortaçağ sonlarındaki kentsel kurumlar ve politikalar ile Avrupa ulus-devletlerinin gelişiminde rol oynayan kurumlar arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmektedir.

d-) *Avrupa ve Avrupa dışındaki kentler arasındaki karşılaştırmalar:* Batı kenti ile batı dışındaki kentlerin kurumsal yapıları arasında bir çelişki var mıdır? "Varsa bu çelişkilerin kentin gelişimindeki rolleri nelerdir?" gibi konular tartışılmaktadır.

Avrupa Kentleri ile Feodal ya da Kapitalizm Öncesi Toplumsal Yapılar Arasındaki İlişki:

Geçiş dönemine ait kent kuramlarının önemli bir alt dayanağı da, feodal kentlerin "kapitalizmin adacılarını" temsil etmekte olduğu görüşüdür. Bu görüşün kanıtları da şu şekilde ileri sürülmektedir:

- Kentlerdeki ticaret, ekonomik uzmanlaşma ve örgütsel yenileşme, kırsal alanlarla bir çelişki oluşturmaktadır.
- 1000-1300 yılları arasında kentlerin büyümesi sürecine paralel olarak, ekonominin üretimi artırması, nüfus artışı ve yeni pazarların oluşması.
- Kent merkezlerinin feodal kırsal alanlardan kaçan köleler için özgür bir ortam oluşturması.
- Birçok kent merkezinin feodal güç odakları karşısında siyasal ve tüzel anlamda özerk hale gelmesi.
- Feodal yapıdaki sadece aileye ve bireylere bağlı ilişkilerin yerini bireyler arasındaki işbirliğinin alması ve kentli kavramının oluşmaya başlaması.

Ortaçağın sonlarında gerçekten bir siyasal yükselme, ekonomik gelişme ve nüfus artışı yaşanmıştır. 1000-1340 yılları arasında Avrupa'da nüfusun yüzde yüz oranında arttığı belirtilmiş, bunun da nüfus artışını massedebilecek bir ekonomik gelişme ile gerçekleşebileceği vurgulanmıştır. Örneğin 13. yüzyılda İtalya'da kent merkezlerindeki nüfus artmış, bu nüfus bankacılık, imalat sanayii ve uzak yol ticareti ile ilgilenmiştir. Böylece İtalya

kent merkezlerinde ekonomik gelişmeyle beraber kültürel gelişme de sağlanmış, bu durum üniversitelerin ortaya çıkmasıyla kent kimliğini ve kent gururunu gündeme getirmiştir.

Kapitalizme geçiş sürecinde (ortaçağ sonlarında) kentlerin feodal yapılardan özerk bir duruma gelmesi konusunda birçok tartışma yapılagelmiştir. Bu tartışmalar, temelini Dobb, Hilton ve Sweezy'nin araştırmalarında bulmuştur.

Dobb'a göre, ortaçağ sonlarında Kuzey İtalya ve Benelux ülkelerinde gözlemlenen kentsel gelişmeler, feodal üretim biçimine özgü gelişmelerle ilişkilendirilebilir. Dobb, ortaçağ sonlarında sanayi sermayesi değil ticaret sermayesinin egemen olduğunu belirtmiş ve bu ticaret sermayesinin de, üretim yöntemlerinde bir dönüşümden çok, mali hizmet işlemleri ya da araçlar yoluyla kar sağladığını vurgulamıştır.

Sweezy ise feodalizme son veren unsurun kentlerdeki ticaret olduğunu ve ortaçağ sonlarındaki kentlerin henüz kapitalizmi oluşturmadığını düşünmektedir. O'na göre kentler, değişmeyi kırsal alanlara yayan öğelerdir. Yazar, Sweezy ve Dobb'un farklı feodalizm ve kapitalizm kavramları üzerinde yoğunlaştıklarını belirtmiştir. Burada Dobb'un kapitalizm anlayışını daha kullanışlı görmektedir. Bu anlayışa göre kapitalizm, sermaye birikiminin yayılcı süreçlerine bağlı olarak, emek gücünün metalaştırılmasına dayanmaktadır. Bu da kent ve kır arasında ekonomik yaşamdaki rolleri kavramamıza yardımcı olmaktadır.

Hilton ise (ortaçağ sonlarında) yeni kasaba ve kentlerin oluşumunda, sıradan ya da kiliseye bağlı feodal toprak sahiplerinin önemine değinmiştir. Weber kentsel özerkliğin kentteki mülkiyet haklarını yarattığını düşünürken Hilton, kentsel özerkliğin ve kentsel mülkiyetin birbirine yakından bağlı olduğunu vurgulamıştır.

Yazar bu konuda Dollinger'in düşüncelerine de yer verip Alman kentlerinin kökenlerindeki feodal ve derebeylik unsurlarını açıklamıştır. Alman kentsel gelişiminde "özgür imparatorluk kentleri"nin feodal yapılardan çok daha özgür oldukları belirtilmiştir. Feodal yapıların çağdaş kentsel yapılar için bir basamak olduğu belirtilmiştir. Yazar ayrıca ortaçağ loncalarındaki gönüllülük özelliği ile 19. yüzyıl kapitalizminin ekonomik gönüllülüğü arasında doğrudan bir bağ kuran George Unwin'in de görüşlerine yer vermiştir. Yazar ortaçağdaki özerk kentler ve feodal yapı hakkında üç soru soruyor. Bu kentler, 1300'lü yıllarda içinde buldukları feodal yapıdan ne ölçüde özerk idiler? Bu özerkliği anlatan kurumlar ve uygulamalar nelerdi? Eğer bu özerkliğin kapitalizme geçişte bir önemi varsa, bu nedir? Bu noktada yazar, Kuzey İtalya kentleri ile Alpler'in kuzeyindeki Batı Avrupa'nın geri kalan bölümündeki kentler arasında bir ayırım yapması gerektiğini belirtmiştir. İtalya'daki kent merkezlerinin, kendilerini çevreleyen tarımsal bölgelere ve küçük kasabalara bağlı oldukları vurgulanmıştır. İtalyan kentlerinde toprak sahipleri kentlerde yaşamayı sürdürmüş, asillik ya da derebeylik kökenlerinden gelen toprak sahipleri tüccar ve zanaatkarlarla birlikte çalışmışlardır. Bu birliktelik daha sonraları kenttaşlığın tabanının genişlemesini de sağlamıştır. Fakat 1300'lü yıllarda durum giderek zenginlerin ayrıcalıklarını savunan oligarşik bir hal almıştır. Her ne kadar İtalya'da nüfusun üçte birinin, bir yıl içerisinde belli bir belediye görevinin üstlenmesi savunulsa da yurttaş olarak kabul edilen nüfus yüzde 10'un altında kalmış ve hatta 15. yüzyılda Venedik'te yüzde 2'ye düşmüştür. Bu arada kentlerdeki asil girişimciliğin zamanla edilgen bir rantçılık anlayışına dönüştüğü de belirtilmiştir. Bu oluşumun Rönesans Floransa tarihçisi Hale'in "yeniden feodalleşme" dediği 15. ve 16. yüzyıllarda doruğuna ulaşmış süreçle birlikte geldiği belirtilmiştir. Bu dönemde kırsal villalar, şövalyece şiiirler, şövalye sporları ve soybilime (geneloloji) duyulan ilgi büyüktür. Kısacası ekonomik uğraşlardan statü uğraşlarına doğru bir geçiş yaşanmıştır. Yazarın analizine göre bu

oligarşik yapı, lonca kuralcılığı ve yarı-feodal aristokratik kùltür Kuzey İtalya ekonomisinin gelişmesini engellememiştir. Yine yazara göre önemli bir nokta; kapitalizmin gelişmesi yolundaki ilerlemelerin, çağdaş tipteki liberal demokrat bireyciliğe dayanan yeni bir tip ekonomik ve siyasal aktörün varlığına bağlı olmadığıdır. Yazar İtalyan kent devletlerinin kapitalizme geçişte öncü olamamalarının nedeni olarak; kent devletlerin kentsel ve siyasal bütünlüğün korunmasında yeterli güce sahip olamamasını göstermiştir. Buna karşın ulus-devletlerin, hem ekonomik kaynakların kullanılması hem de savunma açısından daha başarılı ve güvenli olduğunu belirtmiştir.

Ortaçağ sonlarındaki Avrupa Kuzey kentleri, İtalyan modeli ile çelişmektedir. 1100 ve 1400 yılları arasında bu bölgelerde (özellikle Flanders ve Cermen topraklarında) birçok ticaret ve imalat kenti ortaya çıkmıştır. Flanders bölgesinde; toprak sahibi asillerin ya da feodal beylerin kentlerde yaşadığı eski Akdeniz geleneğine rastlanmamıştır. Aksine bu bölge, kent kökenli tüccarlar ile feodal toprak sahipleri arasında bir ayrıma yol açmıştır. Felemenk asillerinin kentsel yaşama az katılması bunun bir örneğidir. Kuzey Avrupa kentleri, yetki alanlarını kentlerle ve yakın çevreleriyle sınırlandırmışlardır (kırsal toplumsal yapı el değmemiş bir şekilde bırakılmıştır). 14. yüzyıla kadar kentler, ikinci ve üçüncü derecede faaliyetlerde uzmanlaşılın merkezler olmuşlardır.¹⁰ Kentler ister tarımla geçinilen küçük bir iç bölgeye bağlı, isterse Venedik gibi tamamıyla bağımsız olsun, hem Avrupa kıtası hem de dünya ölçüğünde birbiriyle yarışırken ticaret, sanayi, finans ve kùltür faaliyetleri geniş bir yelpazede teşvik edilmiştir.

Yazar ortaçağ sonlarındaki “kent özerkliğini” tanımlarken bazı tuzaklara düşülebileceğini belirtmiştir. Bu tuzaklardan birincisi, tüzel yönden özerk olan kentleri feodal ya da krallık otoritesinin kuklaları olarak görmektir. İkinci tuzak ise bu özerk kentlere, liberal demokrasiye dayanan özgürlükler ile ekonomik bireyciliğin tek unsuru olarak bakılmasıdır. Yazara göre ortaçağ sonlarının özerk kentleri, “bir feodalizm denizindeki kapitalizm adaları” değildi. Avrupa kentleri genelde, ayrı tüzel kişiliği olan kurumlar olarak, krallar ve kent dışındaki feodal beyleri kapsayan devlet sistemiyle bütünleşmişlerdir.

Yazar, Merrington’ın kentler ve feodalizm hakkındaki görüşlerine de yer vermiş, kentsel özerkliğin feodal bir modele göre biçimlendiğini, fakat kapitalizm doğrutusunda bir gelişme gösterdiğini belirtmiştir. Bu yorumun, Istvan Rev’in insanı “kent havasının” değil, fakat “ayrıcılığın” özgür kıldığı savı ile tutarlı olduğunu da aktarmıştır. Kısacası ortaçağ sonlarındaki kentsel gelişmenin, çağdaş demokrasiye erken geçişle değil, kentlere tüzel feodal ayrıcalıkların tanınmasıyla ilişkili olduğunu vurgulamıştır.

Yazar ayrıca kentlerin kendi içlerindeki gelişmelere de yer vermiş, ortaçağ sonları kentlerinin servet ve siyasal erk bakımından büyük eşitsizliklerin olduğu antidemokratik yerler olduğunu belirtmiştir. O dönemde eğer kent havası “özgür” ise, bu özgürlüğün ne mutlak çağdaş eşitlikçi yurttaşlık haklarını, ne de bireysel mülkiyet haklarını kapsadığını belirtmiştir. Yurttaş olabilmek için, komünün ilk ailelerinden gelme, kutsal bir durum olma, servet birikimi, oturlan yerin nitelikleri ya da çıraklığın başarılı olarak tamamlanması gibi özelliklerin olması gerektiğine değinilmiştir.

Yazar, “bürger” sözcüğünün ortaçağ sonları ile yeniçağ Avrupasında değışken bir anlam taşıdığını belirtmiştir. Belirlenmiş bir bölgeyi korumak ve savunmaktan sorumlu

¹⁰ Leonardo Benevolo (1995); **Avrupa Tarihinde Kentler**, Çev. Nur Nirven, İstanbul, s. 42.

olanları betimlemek için kullanılan sözcükten türemiş olan Bürger, beş ölçütten yararlanılarak tanımlanmıştır:

- Kentsel komünün üyeleriyle sınırlı olan ve bu üyelere ayrıcalık tanınmasını sağlayan tüzel ölçüt.
- Kentli mülkiyeti (burgage tenure) olarak bilinen, kentte taşınmaz mal sahibi olmaya dayanan mülkiyet ölçütü.
- Asiller, rahipler ve kentliler arasındaki ayrıma dayalı bir statü ölçütü.
- Kentte oturanları kapsayan (kent sınırları içindeki banliyöler, kent surlarının içi) bir yerleşim yeri ölçütü.
- Bir loncadaki çıraklık döneminin başarıyla tamamlandığını gösteren bir meslek ölçütü.

Tüm bu ölçütler Bürgertum kavramının, kapitalizme geçişte örgütleyici bir çerçeve olarak kullanılmasını gerektirmektedir. Bununla birlikte yazar kapitalizm ile feodalizm arasında kopukluk olduğunu savunan düşüncelere de (Turner, Parsons) yer vermiştir. Buna göre kapitalizmin kökenlerinin; geniş ölçüde iş yaşamının yürütülmesine, aile ve soy bağlarının zayıflamasına, girişimcilik mesleğinin benimsenmesine ya da burjuva sınıfının yönetimde söz sahibi olmasına dayanması zorunluluğu yoktur. Kısacası kapitalizmin tarihsel gelişim süreci içerisindeki kopukluklar, feodalizm ile yakınçağın başındaki kapitalizm arasındaki kopukluktan daha büyüktür.

O dönemde loncalar kişileri statülerine göre ayırıyordu. Örneğin; aile kurmak için gerekli maddi gücü anlatan ve girilmesi sınırlandırılmış olan “usta statüsü”, kendilerine gündelik ödenen ve evli olma statüsü ile bağdaşmaz olarak görülen “kalfa statüsü”nden farklıydı. Yazara göre bu lonca sistemi o dönemin koşullarına göre ussal ya da kaçınmaya elverişli olduğundan, kapitalizmin gelişmesine engel teşkil etmemiştir. Fakat ekonomik sınırlamalara örnek olarak, dışarıdan gelenlere karşı kapalı olmayı ve düşmanlık noktasına kadar varan yeniliklerin denetimini açıklamıştır (örneğin, Bologna’da 1272 ve 1538 yılları arasında gizli tutulan bir ipekli dokuma makinası bir İngilizin bulmasıyla gün yüzüne çıkmıştır). Üretimin kent sınırlarını aşıp kırsal yörelere kaydırılması ve parça başına iş verme yönteminin gerçekleşmesi, yazara göre loncaların ekonomik gelişmeyi sınırlamadığının bir göstergesidir. O’na göre loncalar, ekonomik gelişme süreci içerisinde ne önemli bir engel, ne de önemli bir nedensellik etmeni oldular.

Yazar, ortaçağ sonları kentleri ile feodalizm arasında (kapitalizme geçiş açısından) bir ilişki kurarken bazı noktalara dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Öncelikle, ortaçağ sonları kentinin tarihinin karmaşık, devingen ve tutucu öğeleri birlikte taşıdığını söylemiştir. Kısacası bu aşamada kent, ne feodal ne de kapitalist olarak kavramsal bir sınıflandırmaya tabi tutulabileceğini belirtmiştir. O’na göre ortaçağ sonları kentleri, ne bir feodalizm denizindeki kapitalizm adacıkları, ne de değişime uğramamış feodal bir düzenin parçalarıydı.

Dikkat edilmesi gereken başka bir nokta da Avrupa kentlerinin tarihidir. Yazara göre ortaçağ sonları kentleri ile kapitalizme geçiş arasında herhangi bir zorunlu ilişki aramak, batının gelişmesine haklı olmayan bir tarihsel zorunluluk yüklemek anlamına gelir. Böylece batı kentleri ile batı dışında kalan kentler arasındaki çelişkileri abartmış oluruz.

Kapitalizme Geçişte Kent ve Kır Arasındaki İlişkiler:

Kapitalizme geçişte kentsel toplumun ekonomik, siyasal ve kültürel yapısı toprağa bağlı kırsal kesiminkinden oldukça farklıydı. Bu farklılık cemaat-toplum, statü-sözleşme ve feodal-kapitalist olarak kendini göstermekteydi. “Sanayi devrimi” kavramı ise; çağdaş batı

toplumuna geçişin, kentlerdeki sanayi ve burjuva sınıfının öncülük ettiği gerçekten devrimci bir süreç olduğuna ilişkin görüşleri güçlendirmiştir. Yazar, o tarihte kapitalizme geçişin kentler tarafından özendirildiği (kırların dıştan gelen etkiyle değiştirildiği) kentsel gelişmenin, özerk tarımsal gelişme ya da kır-kent bağılılığının karmaşık bir sonucu olduğu yönünde analitik sorunlar olduğunu belirtmiştir. Yazara göre geçiş sürecinin “kentsellik” unsuru ile açıklanmasına karşı çıkan bir görüşün üç dayanağı vardır. Bunlar; tarımsal asli birikim ve emek sunumu sorunu, kentsel nüfusla ilgili Yeni Malthus’çu besin sunumu sorunu ve kırsal ön-sanayileşme sorunudur.

Tarımsal Asli Birikim:

Burada temel savın, köy tarımına önemini yitirten ve emek gücünü metalaştıran “asli birikim sürecinin” Avrupa’nın kırsal alanına yerleştirilmesi olduğu belirtilmiştir. Feodal gelirin azalması ve emek sömürsünün artmasıyla hızlanan, asiller ve köylüler arasındaki tarımsal sınıf uyuşmazlığına değinilmiştir. Bu sorunun, parasız (ya da ucuz) toprak mülkiyeti vererek ya da sağlayarak toprağa bağlı köleler lehine çözüldüğü yerlerde, bağımsız küçük üreticilerden oluşan bir köylülük yaratılmıştır. Sonra ortaklaşa sahip olunan toprağın kapatılması ve eldeki değerlerin merkezileşmesi gibi süreçler yoluyla, köylülüğün yerini giderek kapitalist çiftçiliğin ve ücretli işçiliğin aldığı belirtiliyor. Yazara göre tarımsal üretimin toplumsal ilişkilerinde böyle değişimler olmasaydı, Avrupa toplumunun kentsel ekonomik temeli, “feodalizm” ile tutarlı olan ticaret ve rant etkinlikleriyle sınırlandırılmış olurdu.

Yazar Hilton’un görüşüne de yer vermiş, çağdaş bireyin ekonomik egemenlik ve ekonomik bireycilik kavramlarının geniş ölçüde, köylülerin kendilerini toprak sahiplerinin feodal ve buyurgan denetimlerinden kurtarma savaşımından kaynaklanmakta olduğunu belirtmiştir. Hilton’a göre, hiçbir yükümlülüğü olmayan özgür insan kavramı, ortaçağ köy yaşamından çağdaş dünyaya kalan en önemli somut kalıtlardan biridir. “Köy havası insanı özgür kılar” denilebilir.

Yeni Malthus’çu Besin Sunumu Sorunu:

Kapitalizme geçişin önündeki engellerden biri de, büyüyen kentlere yalnızca emek sunmanın ötesinde, emeğin beslenmesinin ortaya çıkardığı sorunlardır. Bu savın temeli, tarımsal verimliliği sınırlayan engellerin kentlerin büyüme gücünü ve herhangi bir toplumun kaynaklarını besin üretiminden sınai üretime kaydırma gücünü sınırladığı görüşüdür. Bu kuramsal önerme, çağdaş kapitalizmin güçlenmesinden önce, Avrupa ekonomisindeki uzun süreli dalgalanmalar ile yakından ilişkilidir. Bu hareketler içinde nüfus artışı, ekili alanların genişlemesi ve nüfusun mevcut topraklar ve besin maddelerinden fazla olduğu yerlerde geçim zorluklarına ve sıkıntılara yol açması durumunda karşılaşılan bunalımların kentsel gelişmeyi yavaşlatan evreleri de vardır. Böyle bir genişleme evresi, 10. ve 13. yüzyıllar arasında ve 14. yüzyılın ardından bir çöküşün geldiği dönemdir. Bu bunalım sınıf çatışmasıyla ilgilidir; fakat varolan feodal sınırlılıklar içinde, besin sunumu ile nüfus arasındaki daha temel yapısal dengesizliğin bir ürünüdür.

Yazara göre bu dönem, ortaçağ sonları ile yeniçağ başlarında kentsel gelişmenin iki evresinin, kentlerin besin maddeleri sunumundaki dalgalanmalardan ve belirsizliklerden yoğun biçimde etkilendiklerini anlatmaktadır. Özellikle 17. yüzyılda Avrupa’nın birçok bölgesinde (İspanya, Doğu Fransa ve Almanya’da daha ciddi bir şekilde) yiyecek için ayaklanmalar yapıldı ve bunalımlar yaşandı. Salgın hastalık ve açlık yaygın olduğu halde,

demografik bunalımı en az yaşayan yerler, nüfus artışı kaydeden Hollanda ve İngiltere idi. Ayrıca İtalya'nın önemli bir kentsel-sınai merkezi olmaktan çıkıp, gerilemekte olan kırsal bir ülkeye dönüşmesi de bu döneme rastlar.

Yazar yeni Malthus'çu modelin, kimi bölgelerin nüfus ve besin maddeleri tuzağından neden ve nasıl kurtulabildiklerini yeterli biçimde açıklayamamış olduğunu belirtmiştir. İngiltere'de tarımsal üretimin, kısmen asillerin sağladığı "iyileşme" ile arttığı belirtilmiş, Hollanda örneğinde ise, ticaret ve finans üzerine kurulmuş olmakla birlikte, daha çağdaş bir ekonomiye salt kent merkezli bir geçişin göstergeleri olarak, aynı zamanda sınai üretim ve tarımsal yatırımlar ile girmiş olan Amsterdam çevresindeki kentler ağının öneminden söz edilmiştir.

Kırsal Ön-Sanayileşme Sorunu:

Yazar, 19. yüzyıldan önce kırsal alandaki sanayi kuruluşlarının, Avrupa'nın bölgesel ekonomilerinden birçoğunun temel öğelerinden birini oluşturduğunu belirtmiştir. Örneğin; İngiliz kapitalizminin pençesine ilk düşenin kırsal kesim olduğu belirtilmektedir.¹¹ İngiltere'de yaşayan kırsal kesim soylularının, Flamanların yün talebini karşılayabilmek amacıyla, tarım alanlarını ve kamu bölgelerini koyun ağıllarına dönüştürmesinin, modern çağdaki tarım endüstrisinin en eski örneği olduğu söylenmektedir. Fakat yazar, kırsal alanlarda yerleşik sanayilerin kapitalizme geçiş için taşıdığı önem konusunda tam bir netlik bulunmadığını vurgulamıştır. Yazar ayrıca yakın bir zamana değin bu sanayilerin, parça-başı üretim sistemi başlığı altında ele alındığını da belirtmiştir. Kentlerde yerleşik tüccar-üreticiler, hammaddelerin küçük kırsal üreticilere sunulduğu ve onlardan pazarda satış için hazır mal olarak geri alındığı bu sistemin ardındaki başlıca dinamik kurum olarak görülmüşlerdir. Bu kentsel varsayım ise, Thirsk (1961) ve Kallenbentz (1974) gibi iktisat tarihçileri, kırsal sanayilerin gelişmesinde kırsal ve tarımsal işletmelerin önemli ölçüde payı olduğu yolundaki açıklamalarıyla karşı çıkmışlardır.

Yazarın belirttiğine göre kırsal sanayiler üzerindeki incelemelerin, feodalizmin çöküşü ile ilgili süreçler ile, çağdaş kapitalizmin yükselişine ilişkin süreçler arasındaki kavramsal ve görgül boşluğu doldurma girişimini temsil ettiklerine ilişkin çok güçlü bir düşünce vardır. Yazar Kriedte ve arkadaşlarının ön-sanayileşme tanımlamasına da yer vermiştir, buna göre ön-sanayileşme; nüfusun büyük bir bölümünün, tümüyle ya da geniş ölçüde, bölgelerarası ya da uluslararası pazarlar için kitlesel sanayi üretiminden geçimini sağladığı kırsal yörelerin gelişmesi durumudur.

Yazar ön-sanayileşmenin artan oranda bir kent-kır bağımlılığını gerektirdiğini de belirtmiştir. Ön-sanayileşme, ön-sınai ürünleri üretenlerin, yeni bölgelerdeki fabrika üretiminin rekabeti ile karşı karşıya kaldıkları yerlerde yoksullaşmalarına yol açmıştır. Yine yazara göre, ön-sanayiın bulunduğu alanlardan sınai üretim yapılan bölgelere işçi göçünün, kapitalizme geçiş süreci içinde ücretli emeğin önemli bir hareketlilik kaynağını temsil ettiği öne sürülebilir. Köy ile kent arasındaki ekonomik bağımlılık, her ikisinin çoğu kez eşit olmasa da, daha geniş üretim ve değişim ilişkileri kalıpları içinde bütünleştiklerini yansıtmaktadır.

¹¹ Murray Bookchin (1999); a.g.e., s. 197.

Kentler, Ulus-Devletin Yükselişi ve Kapitalizme Geçiş:

Yazar kentlerle feodalizm ve kentlerle kırsal ekonomi arasındaki ilişkilere ek olarak kentsel geçiş kuramlarının bir üçüncü sorunu daha olduğunu belirtmiştir. Bu sorun, çağdaş kapitalizmin gelişmesinin “kentsel” olmaktan çok “ulusal” bağlamı ile ilgilidir.

Yazar burada Weber’in, merkantil kentlerin ortaçağ sonlarındaki egemenliği ile burjuvazinin Avrupa’nın genişleyen ulus-devlet sistemi içinde 19. yüzyılda yeniden ortaya çıkışı arasındaki boşluk hakkındaki algılama biçimine değinmiştir. Bu boşluğun, 14. ve 15. yüzyıllarda ortaya çıkmış olduğunu ve kent tüzel kişiliklerinin o günkü özerk yetki alanlarının, Avrupa’nın çağdaş ulus-devletler sisteminin doğuşuyla birlikte, yerel gücün giderek artan yoğunlaşması sonucunda ortadan kalkmasına değin sürdüğünü belirtmiştir. 16. yüzyılın ise kentler çağı değil saraylar çağı olduğu belirtilmiştir. Brüksel, Paris, Roma, Madrid, Napoli ve Prag gibi başkentlerin ticaretten çok yönetim işlevleriyle anıldığını vurgulamıştır.

Yazar çağdaş ulus-devletin evriminin ve ulusal ekonomilerin gelişmesinin daha çok iki aşamalı bir süreç olarak değerlendirildiğini belirtiyor. Birinci aşamada, özerk kentlerin gerilemesinin ve kilisenin bir alternatif kent merkezi olarak önemini yitirmesinin bir sonucu olarak, Rönesans devletinin başarılı bir biçimde merkezileşmesi olgusunun olduğunu belirtmiştir. İkinci aşama ise, ulusal merkezi monarşilerin, daha akılcı bir bürokratik ve mali yapı geliştirmelerine yol açan, savurgan, mali açıdan ahlaksız ve asalak bir yapıya sahip kralın maiyetine karşı bir başkaldırı olarak açıklanmıştır.

Yazar, kent kuramcılarının çoğu kez, burjuvazinin gelişmesi ile - bir kent kapitalist sınıfının gelişmesi anlamında - ulus-devletin kurulmasındaki çeşitli süreçler arasında olumlu bir ilişkinin var olduğunu öne sürmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Çoğu kez de, kapitalizmin ve ulus-devletin, modern toplumun yapısı içinde birbiriyle sıkı bir biçimde bağlantılı görüldükleri salt bir ideal tip denemesine girilir. Yazara göre bu yaklaşımın asıl sorunu, kentsel ekonomik çıkarları ve aktörleri, modern çağın başında açık olarak bir yere yerleştirmedeki güçlüktür.

Yazara göre Avrupa’nın mutlakiyetçi devletleri bağlamında, ortaçağ sonlarının kentsel kalıtı ile mutlakiyetçi devletin kuruluşu arasında kurulan bağ, karşılaşılması kaçınılmaz birçok sorun doğurur. Bunlardan biri, mutlakiyetçi ulus-devletlerin yalnızca özerk yerel birimlerin son bulmasının ardından ortaya çıkmış olmaları gibi basit bir olgudur. Dolayısıyla, kentsel özerkliğin yıkılması, laik ya da dinsel tüzel kişiliğe sahip diğer birimler ve/veya derebeylik örgütleriyle birlikte, ulusal gelişmenin bir ön koşulu olarak görülür.

Yazara göre kapitalizme geçiş ile bağlantılı tek bir ulus-devlet gelişiminden açıkça söz edilemez ise de, ulus-devletin, kapitalizm öncesi bir kentin büyük harflerle yazılmış bir biçimi olduğunu varsayan yaklaşımların yetersizliğine değinmek gerekir. Burada yazara katılmakla birlikte günümüzde kapitalizmin gelişmesi sürecinde salt kent kavramının değil, kentin fonksiyonlarının da göz önüne alınması gerektiğini vurgulamak gerekir. Uygarlıkların kilometre taşlarını oluşturan kentler, mülkiyet ilişkilerinin değişmesi, özgürlük kavramının genişlemesi, toplumsal kurumların oluşması ve ticari-sınai faaliyetlerinin artmasıyla birlikte kapitalist gelişme sürecine girmişlerdir. Yukarıda değinildiği gibi kent kavramının

fonksiyonları artmış, “kentte yaşadığını hissetmek” gibi bir kriter kent tanımının yapılmasını kolay bir hale getirmiştir.¹²

Sonuc:

Yazar, ortaçağ sonları ve yeniçağ başlarında kent ile öteki toplumsal kurumlar arasında kesin ayrımlar yapmanın olanaksız olduğunu belirtmiştir. O’na göre ortaçağ sonlarının kentleri tümüyle alışılmışın dışında, feodalizmden farklı yerel özerkliğe sahip birimler değil, bir anlamda tüzel kişiliği olan derebeyliklerdi. Bu arada kentsel ekonomiyi kırsal ekonomiden kesin çizgilerle ayırt etmeye çalışmanın da bir anlamı yoktur. Çünkü bu, ilerlemiş ve geri kalmış yapılar arasında bir ekonomik ikiliğin var olduğu izlenimini vermektedir. Kentsel tarih görüşü içinde toplumsal grupların rolüne de gereken önem verilmelidir. Kent ile ulus-devlet arasındaki ilişki, bir ögenin öteki üzerindeki tek yanlı etkisinden çok, bir karşılıklı bağımlılık ilişkisidir. Ulus, ne kentin büyük bir biçimi idi, ne de kent üzerinde artan ulusal denetim, kapitalizme geçiş sürecinin esas itibarıyla kent dışındaki kaynaklarının bir göstergesiydi.

Kentsel ve kırsal terimleri, hem nüfusun mekanda dağılımını belirleyen demografik etmen olarak, hem de birçok toplumsal aktörün deneyimlerini örgütlendirmekte kullandıkları kültürel simgeler olarak önem taşımaktadırlar.

5. BÖLÜM: KARŞILAŞTIRMALI TARİHSEL GÖRÜNGE İÇİNDE BATI KENTİ (s. 153-180)

Kent kuramcıları kapitalizme geçişi incelerken sadece Avrupa kentlerini değil, Avrupa dışındaki kentleri de izlemişlerdir. Fakat incelemelerin çoğu batıya yöneliktir. Örneğin Max Weber de, çağdaş kapitalizmin ve ussallığın neden başka yerlerde değil de batıda gelişmiş olduğuna ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Max Weber için ussal bir hukuk temeline oturmuş olan siyasal ve tüzel özerklik özelliklerine ek olarak, ayrı bir kentli sınıfla eklenmiş olan batı kenti, batı dışında kalan dünyanın iç bölümlenmeleri olan, özerklikten yoksun kentleriyle çelişki içindedir. Her ne kadar Weber, İslam uygarlığı gibi temelinde kent bulunan bir uygarlığın üzerinde durmuşsa da, batı kentleriyle batı dünyası dışında kalan kentler arasında nitel bir ayrım yapar.

Karşılaştırmalı Tarihsel Görünge İçinde Batı Kenti:

Dünya üzerinde tüm uygarlıklar önemli merkezi yerler geliştirmiş ve bu yerlere çeşitli işlevler yüklemişlerdir. M.S. 1000 yılı dolaylarından itibaren İslam, Çin, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluklarında ve batının Hıristiyan ülkelerinde kent merkezleri uygarlığın bir özelliğini oluşturmuşlardır. Arada bir fark varsa o da, Asya kentlerinin boyutlarının, Avrupa kentlerinin boyutlarından daha büyük olmasıdır. Örneğin, ortaçağ İslam dünyasında, Bağdat ve Kahire’nin nüfusları 200.000 ile 300.000 arasında tahmin edilirken, 12. ve 13. yüzyıllarda Sung Çin’inde, önde gelen Kaifeng ve Hangchow kentlerinin nüfusları 500.000’i üstündedir. Bu kentlerin yanında, ortaçağ sonlarının Venedik ve Floransa gibi kentleri, en çok 100.000’i bulan nüfuslarıyla küçük kalıyorlardı.

¹² Zerrin Toprak (2001); a.g.e., s. 8.

Kent kavramı, kültürel yönden de ayrı bir yaşam biçiminin göstergesi olarak Batı Avrupa dışında kullanılmıştır. Örneğin, İslam dünyasında, dindar bir yaşamın sürdürüleceği bir ortam olarak, birçok İslam geleneğinin, camisi, hamamı ve pazarı ile kentte (Medina) toplandığı açıktır. Yazar Çin kültüründe ise kent-kır zıtlıklarının daha az belirgin olduğunu belirtmiştir. Çin’de imparatorluğun başat denetim biçimleri, kentlerle onları çevreleyen kırsal alt bölgeler arasında yönetim birimlerinin örgütlenmesi açısından önemli bir ayrıma yol açmamıştır.

Yazar Avrupa’da olduğu gibi Asya kentlerinde de ticaretin geliştiğini, kar amacıyla yapılan bu ticaretin Çin, Hint ve Ortadoğu bölgelerini birbirine bağladığını belirtmiştir. Burada ayrıca Weber’in karşılaştırmalı kent toplumbilimi düşüncelerine de yer vermiştir. Bu düşüncelerin temelinde batılı olmayan kentlerin, batı derecesinde bir kentsel özerkliği yaratmadığı iddiası vardır. Weber’e göre batı dışı kentler, ne önemli ölçüde özerk bir belediyeye sahip olabilmiş, ne de kendilerinin ayrı bir sınıf ya da toplumsal grup bilincinde olan kentliler yaratmışlardır. Yine Weber’e göre bunun iki nedeni vardır: Birincisi, sürekli göçebelik ve soy-sop bağları, hem herhangi bir kentsel kültürel kimliğin gelişmesini önlemiş, hem de Avrupa Bürgertum modeline uygun sınıf ya da malikane sisteminin oluşmasına engel olmuştur. İkincisi de, batılı olmayan kentler üzerindeki meşru egemenliğin ağır basan dinsel niteliği, kent dışı imparatorluk siyasal erk biçimlerine dayanmıştır. Buradaki asıl eğilim de kent toplulukları üzerindeki gücün merkezileşmesi idi. Fakat Weber’in bu düşünceleri de eleştiriye maruz kalmış, örneğin Heers (1977), ortaçağ sonlarındaki dönemde kırsal toplumla kentsel grupların bağlantısının kitlesel sürekliliğine değinmiştir.

Yazara göre batı dışında, komünler ve loncalar gibi tüzel kişiliği bulunan kurumların zenginliği bütünlüğü ve konusunda çok az belirti vardır. Örneğin, İslam dünyasında, feodal ya da başka bir modele dayanmış olsun, kendi başına ayrı bir tüzel kişiliği olan, özel hak ve ayrıcalıklardan yararlanan ve kendi başına çalışan kentsel komün bulma olanağı yoktur. İslam Hukuku bu alanda, birey (ya da bireysel aile) ile siyasal toplum arasında bir bağ olarak herhangi bir tüzel kişilik kavramı geliştirmemiştir. Bu yüzden İslam dünyası, lonca geleneklerine sahip olan batı ile karşılaştırılmaz. Her iki durumdaki meslek örgütlerinin birleştirilmesi arasında bir benzerlik varsa da, batıdaki loncaların özerk girişimi ile İslam loncalarını karakterize eden devlet girişimi ve ataerkil denetim kıyaslandığında aradaki fark görülür. Yazar ayrıca Çin’de de özerk kentsel Bürgertum kurumuna rastlanmadığını belirtmiştir. İslam dünyasında olduğu gibi Çin’deki loncaların da imparatorluk tarafından denetlendiği belirtilmiştir.

Kentsel Farklılıkların Gelişme Açısından Anlamı:

Yazar genel olarak batı kentleriyle batılı olmayan kentler arasında tarihsel ayrımların olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu kent farklılıklarının, egemenliği elinde tutan siyasal yapılar düzeyinde anlaşılabilirliğini de vurgulamıştır. Kapitalizme öncü geçişin eski Roma, Bizans, İslam dünyası, Çin ya da Rusya gibi merkeziyetçi siyasal yapılarda değil; siyasal yapıları monolitik olmaktan uzak, her devlette ekonomi ile siyaset arasındaki iç farklılaşmalara olanak veren, aynı zamanda bir bütün olarak batı Avrupa’da devletler arası ilişkilerde çoğulculuğun bulunduğu, göreceli olarak desantralize olmuş batıda geliştiğine ait görüşlere yer vermiştir. Bununla birlikte Japonya örneğine de değinmiş, Japonya’da kapitalizme geçişin Avrupa feodalizmine benzer, göreceli olarak desantralize bir sistemde gerçekleştiğini belirtmiştir.

Yazar kapitalizme geçişte, siyasal yerinden yönetim kavramı ile ne anlatılmak istendiğinin önemine değinmiştir. Batıda ya da Japonya’da kapitalizmin, tam bir desantralize

kırılmanın sonucunda değil; birleşmeyi, imparatorluk sistemleriyle aynı ölçüde bütünleşmiş bir merkezîyetçilik olmaksızın başaran siyasal sistemlerde ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu siyasal sistemlerin de, kentin ve feodal beyin yönetsel özerkliklerini ortadan kaldırmış olan ulus-devletler olduğunu vurgulamıştır. Yazara göre, kapitalizme başarılı geçişte belirleyici etmen siyasal yerinden yönetim değil, fakat bir ulusal siyasal egemenliğin kurulması ve korunması kapasitesidir. Bu kapasite, güçlü yerel çıkarları temsil eden otoriteyi sınırlandırabilecek etkin bir ulusal siyasal yapıya sahip olmayı gerektirir. Modern çağın ilk dönem İngiltere'si, 18. ve 19. yüzyıl Prusya'sı ve Tokugawa Japonya'sı örneklerinde olduğu gibi iç siyasal yapı, merkezi yönetim otoritesi ile yerel toprak sahiplerinin otoritesi arasında, birinin öteki üzerindeki tek yanlı üstünlüğünü önlemeye yeterli bir güç dengesi yaratmıştır. Böylece, kimi ülkeler hem aşırı derecede bir imparatorluk merkezîyetçiliğini, hem de aşırı derecede bir yerel parçalanmayı önleyebilmişlerdir.

Yazara göre kapitalizme geçişi açıklarken tarımsal ögelere de yer vermek gerekir. Kapitalizmin gelişmesi açısından ticaretin ve köylü tarımının geleceğini ve nüfus artışı ve besin sunumu arasındaki dengeyi etkileyen toprak mülkiyeti ilişkilerinin yapısı büyük önem taşır.

6. BÖLÜM: KENTLER VE UZUN DÖNEMLİ GÖRÜNGE İÇİNDE GEÇİŞ SORUNU (s. 181-192)

Yazara göre kent yaşamı ile kapitalizm arasında değil de, kent ile uygarlık arasında bir ilişki kurmak daha mantıklıdır. En basit terimlerle bir yaşam biçimi, büyük ve güzel bir şey, daha asil, daha rahat ve kendisi dışında kalan herşeye oranla hem özdeksel hem de tinsel yönden daha iyi olan bir şey olarak tanımlanan uygarlık kavramı, kente ve ilerleme düşüncesine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Etnik köken ağırlıklı çerçevede uygarlık, batı tarihini başka yerlerdeki çeşitli vahşi ya da barbar toplumlardan ayırdeden tek bir türdeş olgu olmuştur. Çeşitli toplumlardaki grupların ortaklaşa sahip oldukları “uygar” olma özelliği, kentlerle yakından ilişkilidir.

Yazar Jacobs ve Giddens'in kapitalizm öncesi toplumda, tarımdaki ve tarım dışındaki yeniliklerin kaynağı olarak kenti gösterdiklerine değinmiştir. Bu görüşe göre, avcılık ve toplayıcılıkla geçinenler, çevrelerindeki bitki ve hayvan varlığının bolluğu içinde yerleşik duruma geldiklerinde, yerleştikleri alanın çevresinde kurumsal erk ve ekonomik uzmanlaşma açısından büyük bir gelişme yaşanacaktır. O yüzden yeniliklerin kaynağı olarak kenti gösterme eğilimi bu gelenekten esinlenmiştir. Bu kuramın kapitalizme geçiş açısından ciddi bir sonucu, ortaçağ sonlarında ve yakınçağ başlarında toprak sahibi tarım kesimine bağlanabilecek yeniliklere, daha çok kentsel kökenli olarak ve tarımsal bir kırsal alanın özgün kentsel imarından kaynaklanmış gözüyle bakılabilmektedir. Fakat Jane Jacobs'un kentsel devrimin kırsal devrimi ortaya çıkardığı yolundaki görüşü de eleştirilmektedir.¹³ Bu eleştiriler, arkeologların ortaya çıkardıkları ilk kentlerin, toprağın işlenmesine yönelik gelişmiş yöntemlere ve hayvanların kullanıldığı saban tarımına değil de, avcılık ve toplayıcılıkla beslendiği görüşüne dayanmaktadır.

18. ve 19. yüzyıllardaki kapitalizmin gelişmesini tek nedene bağlayarak açıklamak bir yanılgı olacaktır. Yazara göre, tarımsal dönüşüm süreci, birden çok nedene dayalı bir açıklama çerçevesinde ayrı bir Avrupa ulus-devletler yönetimi ile aynı yere konmalıdır.

¹³ Murray Bookchin (1999); a.g.e., s. 48.

Kentler ve Uzun Dönemli Görünge İçinde Gecis Sorunu:

19. ve 20. yüzyıllardaki batı kentlerinin siyasal ve kültürel önemini kavrayabilmek için, kentlerin ve kapitalizme geçişin çözümlenmesini uzun bir zaman süreci içerisinde yapmak gerekir. Bunu yaparken de kentleri uygarlıkla özdeş sayan dünya görüşlerine saygı göstermek gerekir. Günümüzde kentin mecazi anlamları gücünü koruduğu halde, kentin batı dünyasının kapitalizme geçişi ya da ahlaki çöküntüsü ile ilişkilendirilmesi kuşkulu bir yaklaşımdır.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

R. J. Holton kentlerin ve kentlerdeki toplumsal sınıfların, uygarlık ve kapitalizme geçiş açısından fonksiyonlarını belirten düşüncelere yer vermiş; çeşitli tarihi, sosyolojik ve arkeolojik bulgulara değinmiştir. Kısaca, kentlerdeki burjuva sınıfının kapitalizme geçişte yalnız başına bir rol oynamadığını düşünmekte ve kentlerin ve kentlerde yaşayanların özerk kurumlar olmadığını ileri sürmektedir. Kapitalizme geçişin salt kentlerle ilişkilendirilemeyeceğini savunan yazara göre kent devleti yeniden yaratma girişimleri, siyasal açıdan bugün için çözüm önerisi olarak ileri sürülemez.

Yazar yapmış olduğu analizlerde genellikle nesnellliğini yitirmemiştir. Uygarlık ile kentlerin ilişkilendirilmesi oldukça alışılmış bir düşünce olup, ilk uygarlıkların kentsel (tarımla uğraşan, uygar) ortamlarda değil de, avcılık ve toplayıcılıktan oluşan bir ortamda var olduğu arkeolojik bulgularla kanıtlanmıştır. Ancak alıştığımız uygarlık kavramı, kent ile birlikte tanımlanmaya yabancı değildir. Kentler kendilerine özgü özelliklere ve fonksiyonlara sahiptirler. Ortaçağ sonları kent-devletlerinin (özellikle de Avrupa kent-devletlerinin) çoğu, bugün güçlü yerel yönetimleri oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla (arka planında kırsal güçlerin de bulunduğu) kentler geçmişten bugüne bir uygarlığı yansıtmaktadırlar. Aynı zamanda kapitalist sürecin yönetildiği ortamlar, kentlerdir. Kentler, gerek nüfus ve işgücü, gerekse de ekonomik faaliyetler bakımından çevrelere oranla merkez niteliğine sahip yerler olup, kırsal ve kentsel gelişmeyi birbirlerinden ayrı olgular olarak düşünmek doğru bir yorum olmayacaktır.

Günümüzde sahip olma ve ait olma duyguları, kentsel ölçekte yurttaşların hareket alanlarını oluşturmaktadırlar. Yurttaşlar kendilerini tanıtırken, kendilerini ait hissettiği kentlerle birlikte tanımlamakta ve kentin bir parçası olduklarını vurgulamaktadırlar. Burada önemli olan kentlerin yurttaşlara sunduğu fırsatlar ve hizmetlerdir. Bunun karşılığında yurttaşlara da birtakım görev ve sorumluluklar yüklenmiş ve “kentine sahip çıkma duygusu”, gelişmiş kentlerin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Sonuç olarak kentler, kırsal alanlardan ayrı düşünülemez cazibe merkezleridirler. Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan süreç ise kent tanımından ziyade “kentleşme” kavramı ile ilgilidir. Çünkü kentleşme olgusu, kent kadar kırsal da ilgilendirmekte ve ülke genelinde bütün bir tabloyu oluşturmaktadır. Kentler; ne zaman, ne de mekan açısından standart bir tanımlamaya tabi olamamışlardır. Dolayısıyla kendilerine özgü yapıları olan kentler, ülke genelinde gelişmenin ilk basamağı olup, sorunlara çözüm aranacak öncelikli mekanlardır.

KAYNAKÇA:

Çalışmanın konusunu oluşturan eser:

- HOLTON, R. J. (1999); **Kentler Kapitalizm ve Uygarlık**, Çeviren: Ruşen Keleş, 1. Baskı, İmge Kitabevi (207 sayfa), Ankara.

Çalışmada yararlanılan kaynaklar:

- TOPRAK, Zerrin (2001); **Kent Yönetimi ve Politikası**, 5. Baskı, İzmir.
- PIRENNE, Henri (1994); **Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, Çeviren: Şadan KARADENİZ, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TANİLLİ, Server (2003); **Uygarlık Tarihi**, 9. Basım, Adam Yayınları, İstanbul.
- BOOKCHIN, Murray (1999); **Kentsiz Kentleşme Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü**, Çeviren: Burak ÖZYALÇIN, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BENEVOLO, Leonardo (1995); **Avrupa Tarihinde Kentler**, Çeviren: Nur Nirven, Afa Yayıncılık, İstanbul.